

Dawid Bzorek

University of Warsaw (Poland)

ORCID: 0000-0002-6549-2873

Filip Orlik i Franciszek II Rakoczy w ujęciu porównawczym

Pylyp Orlyk and Francis II Rákóczi in comparative perspective

Abstract:

The author of this article showed the differences between two baroque ego-documents of prominent politicians: the ‘Travel Diary’ of Pylyp Orlyk, hetman of Ukraine and ‘Diaries. Memories’ of Francis II Rákóczi, Prince of Transylvania. In the article is shown the family and love life of both personas. An interesting point of Rákóczi’s ego-documents is also his love for Elżbieta Sieniawska, carefully hidden in the pages of his ego-documents.

Keywords: II. Rákóczi Ferenc, Pylyp Orlyk, discourse, private life.

W książce „*Drogi zeszycie...*”, „*drogi ekranie...*”, Philippe Lejeune pisze:

Papier to przyjaciel. Biorąc go za powiernika, uwalniasz się od swoich emocji, nie obciążając nimi drugiej osoby. Pozwala on swobodnie dawać wyraz rozczarowaniom, wybuchom gniewu, smutkom, wrażliwościom, ale także nadziejom i radościom.¹

Ego-dokumenty epoki baroku przybliżają swoim czytelnikom ogromną ilość materiału odnośnie wydarzeń tamtego okresu² oraz

---

¹ Ph. Lejeune, „*Drogi zeszycie...*”, „*drogi ekranie...*”. *O dziennikach osobistych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 40.

² Więcej: V. Shevchuk, *Pro mali ukraiński diariushi yak istoryko-literaturni pamiatky* [w:] *Mali ukraiński diarii XVII-XVIII stolit*, uporządkowania, przekład, wstępna statia ta komentar Valerii Shevchuka, „Klio”, Kyiv 2015, s. 7-50.

życia ludzi. Do klasycznych ego-dokumentów zalicza się: listy, wspomnienia, autobiografie i pamiętniki.

Celem mojego artykułu jest porównanie życia rodzinnego w pamiętnikach Filipa Orlika (1672-1742) oraz Franciszka II Rakoczego (1676-1735). Aktualność problemu wynika z tego, iż danymi postaciami interesuje się liczne grono naukowców, nie tylko Ukrainy i Węgier, ale również Polski, Słowacji, Rumunii i in.

„Diariusz podróżny” był skrupulatnie pisany przez Filipa Orlika w latach 1720-1732. Oryginał dziennika znajduje się w archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Francji w Paryżu, w oddziale Mémoires et Documents. Pologne (1720), № 7, 8, 9, 10, 11. Początkową część dziennika odczytał z oryginału oraz opracował do druku Jan z Tokar Tokarzewski Karaszewicz. Publikacja dziennika ukazała się w tomie XVII „Prac Ukraińskiego Instytutu Naukowego” (seria historyczna, zeszyt 3) w roku 1936 w Warszawie. We wstępie Tokarzewski zapowiedział wydanie wszystkich pięciu tomów diariusza oraz tom szósty, zawierający biografię hetmana, szczegółowe informacje o rodzinie Orlików, zbiór dodatkowych dokumentów, rejestry oraz informacje uzupełniające poprzednie tomy. Prace nad wydaniem dzienników hetmana Orlika przerwała II wojna światowa.

Drugim analizowanym przeze mnie ego-dokumentem są „Wyznania” oraz „Pamiętniki” Franciszka II Rakoczego.³ Ich oryginalna nazwa to „L'autobiographie d'un prince rebelle. Confession et Mémoires de François II Rákóczi”. *Pamiętniki o wojnie węgierskiej od 1703 do jej zakończenia* zostały ukończone w 1717 r. w Grobois. Owe ego-dokumenty Rakoczego miały więcej szczęścia niż diariusz Filipa Orlika, gdyż zostały wydane po raz pierwszy już w 1739 r. w Hadze w kilkutomowym dziele *Histoire des révolutions de Hongrie où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*. Ukazały się one w języku węgierskim w 1861 roku dzięki zgodzie cenzury austriackiej. Wyznania zostały spisane w języku łacińskim. Ich tekst został odnaleziony w 1858 r. w Bibliothèque Nationale, a wydany

---

³ Franciszek II Rakoczy, *Pamiętniki. Wyznania*, opr. Jerzy Robert Nowak, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988

w języku węgierskim w 1876 r. Dziennik Filipa Orlika natomiast został napisany w języku staropolskim z dużą ilością makaronizmów – słów łacińskich, francuskich, starocerkiewnosłowiańskich, greckich oraz tureckich. Dodatkowo, w dzienniku znajduje się duża liczba listów w języku polskim i francuskim.

Oba ego-dokumenty, pisane przez dwóch przedstawicieli epoki Baroku, są różne, ale równocześnie podobne. Filip Orlik dzieli swój dziennik podróżny na lata, miesiące oraz dni. Pierwszym wpisem tego fragmentu jest dzień 10 października 1720 roku, a ostatnim 13 lutego 1723 roku. Ego-dokumenty Franciszka II Rakoczego są podzielone na część „Wyznania” oraz „Pamiętniki”. „Wyznania. Księga pierwsza” są datowane na lata 1676-1701, następnie są prowadzone „Pamiętniki” 1703-1711, a następnie druga księga „Wyznań” – lata 1711-1712. U Rakoczego pamiętniki nie są prowadzone jak u Orlika, gdyż są one podzielone jedynie na lata, a w każdym roku informacje na temat wydarzeń są podane tekstem ciągłym, niepodzielonym.

Żywoty Filipa Orlika oraz Franciszka II Rakoczego są do siebie bardzo zbliżone. Oboje byli wychowani przez matki. Dzieciństwo u nich nie było idealne, stabilne. Ojciec Orlika zginął w bitwie pod Chocimiem, kiedy Orlik nie miał nawet roku. Początkowo pobierał on nauki we wsi, w której się wychował – w szkole, która należała do monasteru bazylianów, później kontynuował edukację w Wilnie w kolegium jezuickim. Franciszek II Rakoczy urodził się w Borszycy a wychował w Munkaczu (obecnie Mukaczewo - ukr. Мукачево, węg. Munkács). Jego dzieciństwo przypadło na lata, kiedy toczyły się walki o zamek w tymże mieście i finalnie jego kapitulacja. Został on w 1688 roku (Rakoczy miał wtedy 12 lat) oddzielony od całej rodziny i oddany na wychowanie do kolegium jezuickiego w Austrii. Jak sam pisze:

O Panie, widzisz, że dziś jeszcze pisząc te słowa z trudem mogę powstrzymać żal. Doprawdy, czyż mogło coś gorszego spotkać młodego księcia? Wyrniano mnie z ojczyzny, wyrwano z ramion rodziców, wysłano do nieznanego kraju, potraktowano w sposób niegodny mego urodzenia i pozostawiono z ludźmi o obyczajach, do których zupełnie nie byłem przyzwyczajony i których języka nie znałem. [...] Pozbawiony wszelkiej pociechy ludzkiej, szukając rady

w mym nieszczęściu, do Ciebie zwróciłem się, Panie, Pocieszycielu strapionych i Ojcze sierot.⁴

Jego rówieśnik, Filip Orlik, po ukończeniu kolegium jezuickiego wraz z matką Iryną Małachowską przeprowadza się do Kijowa, gdzie zapisuje się do klasy filozoficznej w Akademii Kijowsko-Mohylańskiej. W kręgu jego zainteresowań znalazły się historia, retoryka i poetyka. Podczas nauki, Filip Orlik wykazywał talent do nauki języków. Znał m.in. staropolski, francuski, ukraiński, łacinę, turecki, co w późniejszym czasie daje swoje owoce m.in. w sposobie pisania jego dziennika. Walentyna Sobol w artykule pt. „Multikulturowy dyskurs w ego-dokumentach Filipa Orlika herbu Nowina i Karola Chojeckiego herbu Lubicz” zauważa:

Filip Orlik, władający biegle językiem polskim, spisał w nim swój cały pięcioletni dziennik, ale sporo inkrustował swój pamiętnik, zgodnie z panującą barokową tradycją⁵, wyrażeniami francuskimi, tureckimi, greckimi, a najobficiej – łacińskimi.⁶

Franciszek II Rakoczy po ukończeniu kolegium jezuickiego zdobywał wykształcenie w Czechach, potem parę lat we Włoszech, a później, jak sam pisze, „dalsze lata strawiłem na dworze wiedeńskim, na płochych rozrywkach młodego wieku”⁷.

W życiu Filipa Orlika oraz Franciszka II Rakoczego ważną rolę odgrywa rodzina. Sam Orlik nie był etnicznym Ukraińcem. Jego rodzina posiadała korzenie Białoruskie, Litewskie, Czeskie, Polskie: „Jego dziadek miał korzenie czeskie, ojciec uważał się, jak sam mówił

⁴ F. Rakoczy, *Pamiętniki. Wyznania*, wybrał, opracował i wstępem poprzedził J. Nowak, przełożyła M. Paczoska, PIW, Warszawa 1988, s. 61.

⁵ J. Axer, *Dyskusje o roli łaciny w Nowych Atenach Benedykta Chmielowskiego jako świadectwo republikańskiej tożsamości narodu szlacheckiego* [w:] *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I. Dacka-Górzyńska, J. Patryka, Warszawa 2009, s. 42.

⁶ V. Sobol, *Multikulturowy dyskurs w ego-dokumentach Filipa Orlika herbu Nowina i Karola Chojeckiego herbu Lubicz* [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, t. VI, Białystok 2013, s. 524

⁷ F. Rakoczy, *Pamiętniki...*, s. 165.

‘politycznym Polakiem’, a matka pochodziła z litewsko-białoruskiego rodu.”⁸ W czasie wesela Iwana Obydowskiego herbu Sulima, Filip Orlik zaznajamia się z Hanną – córką połtawskiego pułkownika wojska zaporoskiego Pawła Hercyka. Hanna pochodziła z znanego rodu kozackiej starszyny, mającego korzenie żydowskie⁹. Wkrótce po spotkaniu, Filip i Hanna pobierają się. Wydawać by się mogło, że ich małżeństwo zostało zawarte tylko z rozsądku i w celu wspierania się przez Orlika po szczeblach kariery urzędniczej. Jednakże małżeństwo było udane i Filip Orlik do końca swoich dni kochał swoją żonę. Wkrótce po ślubie urodziło się ich pierwsze dziecko, córka, jaką nazwali Anastasiją (Nastusia). Następnie na świat przyszli kolejno: Hryhir, Michał, Warwara (Barbara), Jakiw (Jakóbek), Marta, Maryna (Marija) oraz Kateryna. Na kartach „Dziennika podróznego” Filip Orlik pokazuje jak bardzo jest przywiązany do rodziny. Skrzętnie notuje dni, w których jego dzieci obchodzą imieniny oraz informuje, że daje za nich ofiarę na mszę. Hanna na emigracji wzięła na siebie ciężar opieki nad siedmioma dziećmi, kiedy w tym samym czasie Filip próbował zbudować koalicję antyrosyjską w Europie. Nawet przeprowadza się do Wrocławia, uciekając przed szpiegami rosyjskimi. Na kartach „Diariusza podróznego” można zauważyć, że największą osobistą tragedią dla hetmana była wiadomość od żony o śmierci syna Jakubka:

30/19 Maj [1721] w Piątek czekałem cały dzień w wielkich szagrenach na Listy z Wrocławia ktore odebrałem z poczty o siedmey godzienie y z nich informowawszy się że Żona moia naykochańsza w tak wielkich po naykochańszym synie żalach zostaiąc żywie, niezmiernie ucieszyłem się bo mi naybardziej o iey Życie szło żeby nie osierociła dzieciey w tak wielkim nieszczęściu y w niepewnym stanie zostaiąc.¹⁰

⁸ T. Chukhlib, *Pro Ukrinu z honorom i humorom. Pylyp Orlyk*, Serii: Velyki ukrainsi, OP „Zhytomyrska obldrukarnia”, Kyiv 2008, s. 4.

⁹ *Hertsyky*, Russkyi byohrafycheskyi slovar, <http://www.rulex.ru/01040070.htm> [08.02.2021]

¹⁰ *Diiarii hetmana Pylypa Orlyka*, opratsiuvav do druku Jan z Tokar Tokarzewski Karaszewicz, Pratsi Ukrainskoho naukovooho instytutu, tom XVII, serii: isto-rychna, knyha 3, Varshava 1936, s. 49.

i dalej:

Junij 2/Maij 21 [1721] [...] Odebrałem także Listy od Corki Moiej y od Syna Michała pisane o przyczynie smierci nieboszczyka najmilsze-o Jakubka, ktorey był przyczyną niebożny Praeceptor, gdyż on właśnie dał mu lekarstwo chleba z siarką y z bobkowym lisciem, y kazał napalić piec, przy którym siedząc zaraził sobie głowę swądem y gorącem y nabył bolenia głowy y niezwyuczaynych womitow a potem Epilepsiey.¹¹

Strata dziecka jest dla Orlika dużym ciosem, gdyż właśnie w nim widział swojego następcę. W jedynym z listów do Szwecji pisze:

Nieuleczalny ból mojego przygnębionego ducha, ból, jaki przenika całą moją istotę i przekracza wszystkie nieszczęścia, a zrodził się on ze smutnej doli, jaka spotkała mojego ukochanego syna Jakuba, jedynej mojej pociechy, choć najmłodszej wiekiem, ale najbardziej rokującym [...] dziesięcioletnim chłopcem o rzadkim i dziwnym szczęściu. Ta nieodżałowana strata męczy mnie takimi wewnętrznymi bólami, że nie chcę niczego dla siebie, nawet życia.¹²

Drugi książę, Franciszek Rakoczy poślubia w 1694 roku w Kolonii księżniczkę Karolinę Amalię Heską-Rheinfels. Małżeństwo doczekało się czwórki potomstwa. Karolina Amalia była jedyną żoną księcia, a po jej śmierci w 1722 r., Franciszek II nie wstąpił więcej w związek małżeński.

Ciekawą kwestią ego-dokumentów Rakoczego jest również jego miłość do Elżbiety Sieniawskiej, skrzętnie ukryta na kartach jego ego-dokumentów. Elżbieta Helena Sieniawska z Lubomirskich była żoną Adama Mikołaja Sieniawskiego herbu Leliwa, hetmana wielkiego koronnego. Spotkanie tych dwojga miało miejsce 24 grudnia 1701 r. w Warszawie. Jerzy Robert Nowak we wstępie do „Pamiętników. Wyznań” zwraca uwagę, że „Elżbieta Sieniawska, z domu Lubomirska, była zarazem największą miłością księcia Rakoczego i główną organizatorką pomocy militarnej i finansowej dla jego powstania”¹³. Dalej pisze:

¹¹ Ibidem, s. 50.

¹² A. Yensen, *Orlyk u Shvetsii*, „Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka”, t. XCII, kn. VI, Lviv 1909, s. 109.

¹³ F. Rakoczy, *Pamiętniki...*, s. 15.

Sieniawska pomagała Rakoczemu w nawiązaniu szerszych kontaktów z różnymi wpływowymi postaciami życia politycznego w Polsce, stworzyła mu w swych włościach stosunkowo bezpieczne warunki przetrwania najtrudniejszych dni do czasu wybuchu powstania na Węgrzech.¹⁴

Miłość Elżbiety Sieniawskiej i Franciszka II Rakoczego znalazła swoje odbicie m.in. w listach pisanych w języku francuskim. Z czasem miłość Franciszka przemijała, jednakże romans dalej był kontynuowany dla dobra Węgiei. W pewnym momencie książę przenosi się do Gdańska, gdzie prowadzi hulaszczce, beztrudne życie. Skutkuje to końcem romansu między Franciszkiem II Rakoczem i Elżbieta Sieniawską.

Filip Orlik w czerwcu 1714 r. wyrusza z rodziną do Szwecji, gdzie przebywał przez pięć lat i gdzie narodziła się jego córka Maryna. Później 11 października 1720 r. wyruszył w podróż przez Niemcy, Austrię, Czechy, Polskę, Mołdawię, Rumunię, Bułgarię, Macedonię, Grecję, aż ostatecznie osiadł w Gospodarstwie Mołdawskim.

W dalszych częściach „Dziennika podróznego” można znaleźć wiele listów miłosnych hetmana do swojej małżonki. Jednakże są to listy opublikowane jedynie częściowo w oryginale bądź przepisywane i dodawane do dziennika „dla pamięci”¹⁵. W dzienniku z lat 1720-1723 znajdujemy jedynie wzmianki o korespondencji:

18/7 [1723] [...] Eodem rano idąc do Cerkwi na nabożeństwo odesłałem do Alexandra Greczyna wspomnionego tu w tym Diariuszu kilkakrotnie, Listy moje pisane [...] do Żony Moiey najmilszey, do Nastusi y Hrehore-o, dziecię moich kochanych 13/2 Januarij praesentis 1723 [...]¹⁶

¹⁴ Ibidem, s. 16.

¹⁵ Więcej: V. Sobol, *Piękno listów miłosnych staropolskich i staroukraińskich (Jana Sobieskiego i Pilipa Orlika)* [w:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, red. P. Borek, M. Olma, Biblioteka tradycji, nr CXLVIII, tom VI: Stulecia XVI-XIX. Nowa perspektywa historyczna i językowa, Collegium Columbinum, Kraków 2015, s. 121-128.

¹⁶ *Diiarii hetmana Pylypa Orlyka*, opratsiuvav Jan z Tokar Tokarzewski Karaszewicz, Pratsi Ukrainskoho naukovooho instytutu, tom XVII, seriai istorychna, knyha 3, Varshava 1936, s. 163.

Do końca swoich dni Filip Orlik kochał swoją żonę. Niestety, nie są znane dalsze losy Hanny. W dokumentach można jedynie znaleźć informację, że wraz z Filipem przebywała ona w Hanowerze, a następnie we Wrocławiu. Nie jest znana data i miejsce jej śmierci?.

W powyższym artykule zaakcentowany został jedynie urywek dyskursu życia prywatnego Filipa Orlika oraz Franciszka II Rakocznego. W dalszej perspektywie moim zdaniem najciekawszym jest dalsze, głębsze zbadanie życia prywatnego tych dwóch wybitnych osobistości w perspektywie komparatystycznej.

References

- Axer J., *Dyskusje o roli łaciny w Nowych Atenach Benedykta Chmielowskiego jako świadectwo republikańskiej tożsamości narodu szlacheckiego* [w:] *Staropolskie kompendia wiedzy*, red. I. Dacka-Górzyńska, J. Patryka, Warszawa 2009.
- Chukhlib T., *Pro Ukrainu in honorom i humorom. Pylyp Orlyk*, Seria: Velyki ukraintsi, „Zhytomyrska obldrukarnia”, Kyiv 2008.
- Diiarii hetmana Pylypa Orlyka*, opratsiuvav do druku Jan z Tokar Tokarzewski Karaszewicz, Pratsi Ukrainskoho naukovoho instytutu, tom XVII, seria istorychna, knyha 3, Warsaw 1936.
- Lejeune Ph., „*Drogi zeszytie...*”, „*drogi ekranie...*”. *O dziennikach osobistych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
- Rakoczy F., *Pamiętniki. Wyznania*, wybrał, opracował i wstępem poprzedził Jerzy Robert Nowak, przełożyła Maja Paczoska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.
- Shevchuk V., *Pro mali ukraïnski diiariushi yak istoriko-literaturni pamiatky* [w:] *Mali ukraïnski diarii XVII-XVIII stolit*, uporiadkuvannia, pereklad, vstupna stattia ta komentar Valeriiia Shevchuka, „Klio”, Kyiv 2015, s. 7-50.
- Sobol V., *Multikulturowy dyskurs w ego-dokumentach Filipa Orlika herbu Nowina i Karola Chojeckiego herbu Lubicz* [w:] *Stan badañ nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczpospolitej*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, t. VI, Białystok 2013, s. 515-529.
- Sobol V., *Piękno listów miłosnych staropolskich i staroukraïnskich (Jana Sobieskiego i Pilipa Orlika)* [w:] *Epistolografia w dawnej Rzeczpospolitej*, red. P. Borek, M. Olma, Biblioteka tradycji, nr CXLVIII, tom VI: Stulecia XVI-XIX. Nowa perspektywa historyczna i językowa, Collegium Columbinum, Kraków 2015, s. 121-128.
- Yensen A., *Orlyk u Shvetsii*, „Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka”, t. XCII, kn. VI, Lviv 1909, s. 93-169.